

A Farkasrétről hazatérve elsőként olyan céhbeli barát hívott föl, akinek meg kellett mondanom, honnét jöttem, mert nem volt ott a gyászolók közt. Ő és az eltávozott kölcsönösen nem szívelték egymást. A telefonkagyló visszhangterében most mégis, kö-felíratra kívánczónan vésődtek a másik fél tisztességadó, darabos szavai: „...Rendes volt... jó író... és okos...” Én talán így fogalmaztam volna: „...és pártfogóan bölcs”. Ezt az alkarából és szelleméből sugárzó erényt a kezdeti fölkarolás után két-három évtizeddel később is magamon éreztem. Egyszer, 1978 nyarán esszéketet kéziratát adtam le a Szépirodalmi Könyvkiadóban, amikor váratlanul beállított az új kiadású Rákóczi-emlékirat kontrolljelentésével bajlódó Vas Pista. Ideges, éles hangját lecsavarva, egyik percről a másikra büvölően kedvessé lett. Gálánsan és mély meggyőződéssel dicsérni kezdte a társaságban lévő hölgyet, aki szép és tehetséges egyszerre, majd egy – gondolatban már – megírt levél lendületével Bartókról írt vallomásaimat méltatta, a fölismerés üde jókedvével – Milyen jól írsz, de a zenei élmény megidézésénél is izgalmasabb, ahogy egy-egy embert, helyzetet elkapsz... És következett az okulásomra szolgáló bölcsesség is: – Meg kéne írnod az Főtvös-kollégiumot, mert a korszak igazi jellemzője nem az, hogy vér folyt, hanem a szorongás, a nyomasztó légkör, amit ábrázolsz...

A temetés utáni estén hangversenyre mentünk a Városháza dísztermébe. A vaskos épület belvilágát a szokottnál otthonosabbá tette, hogy nemrég ő is itt volt velünk. A főpolgármester február végi bankettjén a pénzemberek, a sajtó és az írók félszeg barátoktatása közben, a bőséges evés-ivásnál is jobban esett Vas István mellé húzódni. Sok mindenről beszéltünk, folyóiratokról, barátokról, politikáról. A környezet s háttérben az öböl menti háború valahogy végül nyelvemre csúszhatta: „*Bankárok és újhorrakok ideje ez...*”

– Szegény Attila... – mondta ő.

Rosszul aludtam aznap éjjel, zavaros-kábultan ocsúdtam ma is, mint annak előtte és azóta majdnem minden reggel. És tudom, most már, amíg élek, mindig ezek az övéiként eszméltető szavak fájlalják bennem a visszahozhatatlan ifjúságot: „*Ó, azok a régi, tiszta ébredések!*”

Balassa Péter

ÖNISMERET ÉS ELLENANYAG

A MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ? (kedvenc könyvem Vas István életművéből) két kötetének szerreágazó és vérheli epikusokat is megszágyenlítő kompozíciójához, sokféle mondandójához képest szerény, köznapi kétkedéssel fogadja olvasóját (PROLÓGUS: BÚCSÚ POJROT MESTERTŐL): „*Nem, a félbeszakadt nyomozást nem lehet folytatni... És itt nem csupán a magánnyomozó kockázatáról van szó... nem is csak a magánnyomozó gyávaságáról... amely egyébként a távolról sem ifjú nyomozó hőséges köz- és magánlappasztalatai alapján ugyan-*

csak nem volna indokolatlan." A nyomozás: a magyar költészet megélt szövevényével, változataival, megosztottságaival, felíveléseivel, sőt gyilkos gyűlöleteivel mértéktartásra és a végleges ítéletekkel szembeni szkepszisre kötelez. Ezért fontos a prológusban többször is körülírt szerénység: „mi jogon játszhatná itt bárki a nyomozó szerepét – nem is beszélve a bíróról?” Inkább a folyamat s a szövevény részeseként mondja utána Kosztolányinak: „Ember-jussom testvérhílcében perelem”. Amióta csak olvasom újra meg újra ezt a kiváló prózapoétikai és lélektani teljesítményt, magával ragad az emberábrázolás, az önarckép és a magatartás józansága. Igen: *magával ragad a józanság*, hiszen Vas műve és szellemi fejlődése paradoxonokkal van tele, melyeket ő maga tár föl kendőzetlenül, önmagában is kételkedve. Ellentmondás, inkompatibilitás és józanság egymásra vonatkoztatott, egymásnak feszülő dinamikája adja a könyv különleges, ritka – mert kényes, kockázatos – szellemi térképét. Csakugyan: hogyan lehet igazolni, hitelessé tenni Jézus és a szocializmus, zsidóság és kereszténység, városiasság és költői magyarság összekapcsolódását egyetlen emberben, ráadásula megosztottság rafináltan változatos korszakaiban? Vajon nem azoknak volt-e igazuk, akiket ellenfeleiként idéz, s akik mindezt „*eklektikus erődítményrendszernek*” nevezték?

Visszakérdézhetnénk: nem éppen ez a különös, hasonlíthatatlan eklektika az, amelynek révén kibontakozhatott Vas magatartásának összes értéke és egyszerűsége? „*Ezek az ellentétek nem voltak kibékíthetetlenek énbenem – talán mert sohasem igen lötrekedtem arra, amit annak idején sokan egységes világhépnak mondtak... nem az összevont egymáshoz való viszonya érdekelt elsősorban, hanem az egész... eklektikus erődítményrendszer ellenálló képessége*”, illetve „*hizókent eszem ott tartott már, hogy nemcsak a szocializmushoz fűződő várakozásaim, de még az a remény is, hogy az Európa közepén tanyázó szörnyeteg egyáltalában túlélhető és kipusztítható – a credo quia absurdum hitét igényelték, ...úgy is mondhatnám, hogy a józanságomat akartam megőrizni, akár ésszerűtlenség árán is.*” S valóban, a szervezetben nemcsak a betegség hagy nyomot, hanem a leküzdése is, az *ellenanyag*. A MÉRT VIJJOG A SASKESELYŰ? egészében és részleteiben a XX. századi magyar ellenanyagképzés lehetőségeiről ad szándékoltan nem konzekvens, nem „elvszerű” példát. Ehhez mindenekelőtt az a köznapi okosság és önmagával meg környezetével szembeni prózai kételkedés adott támasztékot, az a bizonyos *hangvétele*, ami e magatartás legmélyebb ismertetőjele. Hiszen azok az absztrakciók, amelyek az erődítményrendszer alkotóelemei, végül csakis a személyiség kifejeződése és hitele által szünek meg absztrakciók lenni. Ez a személyiség nem „viselkedik”, hanem *latolgat* és *tanakodik* – saját magával, barátaival, kollégáival, olvasmányai szerzőivel, forradalmárokkal és szentekkel egyaránt. Valami okos sejtélem működhetett benne, amellyel *nem* törekedett a nagyságra, mint szerepre, s épp így nyerte el formátumát. Formátuma szerény és gög nélküli, sőt mint többször írja – *gögellenes*; éppen egy eltökélt hiányból (vagy lemondásból?) született, hogy *nem félt nem felstilizálni önmagát*. A mindenáron való, természetes rálátás magára az elbeszélőre, a tanúra, tudatosítja, hogy „*olyan betegség támadta meg a szervezetet, hogy a védekezés ütemét is a vírus diktálta, a nem is valamiféle tudomásulvétele volt az igennek, az ellenmérég sem volt független a méregtől*”. A Vas-féle ellenanyag éppen az „ellenmérég” magától értetődőségét kérdőjelezi meg, *sezt*, az önismeretből is fakadó függetlenséget a XX. századi magyar és európai totalitarizmusok évadján különleges hravúrnak láthatjuk. A függetlenség persze apró, olykor alig kivehető távolságtartást jelent, még szeretteivel s persze önmagával szemben is. De épp így mutatkozhatnak meg, igazán realista epikai erővel a karakter veszélyei és árnyékai. Látni engedi azt is, ami esetleg nem tetszik vagy idegenkedést vált ki – „*más az igazság, más az egészségség*”.

Azt hiszem, e könyv játszi rafinériájához, rokonszenves ravaszságához tartozik, hogy elfogadtatja magát azokkal is, akik esetleg csak távoli ismerősként, de olykor némi idegenkedő, kölcsönösen méregető viszonyban vannak ezzel a tónussal, amely mégis bizonyos, felismerhető bensőségességbe vonja az olvasót. Ez a bensőségesség nem egyedül a szerző saját hangfekvése, hanem, egyik legérdekesebb fejtegetéséből tudhatóan, az *a bizonyos Közeg* (I. kötet). Rajta s elsősorban rajta keresztül elnézőbb (az ő kifejezése ez) és megértőbb lehet az olvasó mindazzal, amit kevésbé szível, s amiben végül önmaga kevésbé problémátlan, közegszerű vonásait is megpillanthatja. Hogy tehát olykor saját magunkat nem szíveljük – egymásban: „*megint a mi és az ők dilemmája...*”, „*nem vedlette le – és miért is vedlette volna? – azt, amit az abagé olyan tömören kifejezett: a legjobb Lipótvárosnak azt a megrendíthetetlen főlényű, elnéző mosolyát, amellyel az extravaganciákkal megítélte, és amely – számomra legalábbis – megsemmisítőbb volt a különböző egyházi kiátkozásoknál*”. Persze nem hagy kétséget afelől, hogy a legjobb Lipótvárostól is viszolyog.

Mégis megkockázatom: Vas volt az az ideális, sosem volt Közeg, az az eszményi köznapi, művelt polgár, amelynek s akinek a valóságos közegével és ítélkező természetével mindig is ambivalens, kínosan labilis viszonyban lehetett lenni. Ugyanakkor a mondott fejezet kifinomult, körültekintő és olykor maliciózus elemzése nemcsak távolságot, de rokonszenvet is keltenek a Közeg iránt, feltárják azokat a vonásokat, mechanizmusokat, amelyek valódi kultúrahordozóvá is teszik. Mi is a tartalma a közeggel szembeni távolságtartásának? Góg nélküliségéből következik ez: az *automatikus* kiválasztottság- és kivételességtudattal, a *folyamatos* csalhatatlanság- és ítélkezőtudattal szembeni ellenérés. Már fiatalkorában a *feltétlen* kiválasztottság tétele az, ami elidegeníti eredeti világától, hogy aztán egy mélyebb, demokratikusabb és egyetemesebb folyamatossághoz jusson el, ami alkati vagy-ellenességéből is táplálkozott, ami *autentikus és megélt bizonyossággá* tette forradalom és kereszténység, „Himnusz és Internacionálé” egyszeri találkozását. Vas István könyvéből, személyiségéből valami nehezen leírható szerveesség, folyamatszerűség árad (maga is többször emlegeti ezt a szót), ami a radikális és erőszakos vagy-vagyokon túl az egyesítést, az összekötést, a szelíd és ironikus összeillesztést mozdítja elő egy hasadásokra, kíméletlen s olykor indokolatlan szétválasztásokra hajlamos közegben, országban és században.

A könyvéből és életművéből láthatóvá tett személyiségnek, mondhatni, még bizonyos hiányai is javára váltak. Azzal is tudott gazdálkodni, ami nem volt meg benne, vagy nem akarta, hogy benne legyen. Így például érdekessége az önéletrajzi regénynek, hogy minden titok és ráción túlira való fogékonysága ellenére is hiányzik belőle az egzaltáció. A transzcendencia is valahogyan földön járó nála, semmiképpen sem ideológikus (nyilván ezért nem tekintette magát sem „jó kereszténynek”, sem „jó kommunistának”). Sőt, az egzaltációval szembeni sajátos siketségére merészen és őszintén éppen József Attilával kapcsolatos, kínosan feszengő érzéseit hozza fel. Félreértés ne essék: az, hogy feszítő metafizikai drámáról az ő esetében nem lehet szó, nem hiányosságként említendő, hanem éppen egy *vele*, Vassal inadekvát intonáció és stílus hiányaként. Valódi önismeret a hiányosságokat vagy a nélkülözést is valamiképpen az egész személyiségre vonatkozó igazság részeként mutathatja be.

Mindegy egyáltalán nem zárja ki a csöndes önérzetességet és a többé-kevésbé pontos tudomást mindarról, ami ő és csak ő, az a bizonyos fölcserélhetetlen birtok, amit annak idején talán egyhegyűjtött verseinek pompás címe fejezett ki tömören: MIT AKAR EZ AZ EGY EMBER? Hogy az egyszerűségben, a HALOTTI RÉSZÉD példája jegyében van, kell lennie egyedül neki szóló felhatalmazásnak, afelől ez a két kötet nem hagy kétséget.

A Közegről, az Eti-szerelemről, a megkeresztelkedésről szóló, az íróportrékat tartalmazó fejezeteken kívül A FÖLHATALMAZÁS remeklése ad hírt erről: „Nem, nem volt igaza annak a hígyót kiáltó rabbinak: én, amikor keresztény lettem (ha lettem), nem hátat fordítottam őseim vallásának – akkor fordultam felé. A zsidó Bibliához én az Evangéliumtól érkezem... ez a keresztységben fogant fölhatalmazás – fölhatalmazás az érlelésre, a meditációra, az egyesítésre, többek között a két Szövetség folyamatosságának fölismerésére – türelmesebbé tett a »kiválasztott nép« gondolatával is.” Vajon nem mindabból „termelődött ki” a sokszor emlegette ellenanyag, amit a folyamatosság munkájaként foglal össze? Vajon nem a fölismerés folyamata maga a fölhatalmazás *egyszeri* adománya, amelyből a könyv és a személyiség érdekes otthonossága, játszi bölcsessége megszületett?

Folyamatosan, a folyamat létrehozásában végigdolgozott, végiggondolt élet volt ez, takarékoság és bőség különös keveréke, józan ésszerűtlenség, köznapi hit és kétely, laza kitartás és „léha” munkakedv; és ebben az összefoglaló paradoxonfüzérben mintha mégis éppen veszekedős barátjához, akivel „folyamatosan” szinte semmiben sem értettek egyet. Ottlik Gézához lépne közel ez az *egy* ember, aki nagy regényének utolsó mondatában Vas István szokásos hangfekvésénél néhány fokkal persze ünnepélyesebben ír a Memphis cigarettáról, amit „a szabadság enyhe mámorában” mégiscsak takarékosan végigszívta.

Hegedüs Géza

SZEMÉLYES BÚCSÚ VAS ISTVÁNTÓL

Ha csupán összes költeményeit, műfordításait, tanulmányait és önéletrajzi regényeit ismerném, talán már most is – alig néhány nappal földi élete befejeződése után – irodalomtörténeti igényű, terjedelmes esszét tudnék írni írásművészi jellegéről és jelentőségéről. Én azonban a ma már felettébb gyér számú még élő kortársai közé tartozom, akik a kezdetek kezdeteitől a végsők legvégsőbbjéig tanúi voltunk életútjának, tehát az életmű mögött, olykor az életmű előterében a köz- és magánéletet élő test szerinti embert és a beszélgetésekből kirajzolódó lelkivilágot vesszük tudomásul. A szemtanú gyakorta a költőtől alig látja a költeményt, az élettől alig látja az életművet, még ha szó szerint ismeri is azt az óriási hagyatékat, amely élő irodalomból most már nemzeti történelmünk irodalmi kultúrájának „*éltető eszméjévé finomult*”. Ennek felidézése és értékelése most már az én feladatom is, de itt lebeg körülöttünk, lefelé fordított fáklyájával a Halál Angyala (vagy nevezd európai antik fordulattal Mors Imperatornak) – addig csupán a személyes emlékek foszlányait igyekezhetünk szemelgetni.

Amikor – alig néhány hónapja – egy irodalmi előadáson összetalálkoztunk, ő görcsös botra támaszkodva, rogyadozó lábbal jött felém, és leült mellém a szomszédos székre. Arca elgyötört volt, üdvözlő szavait lihegve ejtette.

– Elég rozogán festesz – mondtam. Ő szó szerint ezt válaszolta:

– Ne feledd el, hogy már hetven évvel ezelőtt is öregebb voltam, mint te.